

معرفی کتاب یوسف پاکدامن

استاد دکتر مرتضی فرهادی در سال ۱۳۳۳ در ملایر دیده به جهان گشود. ایشان دارای مدرک کارشناسی در رشته روان‌شناسی، مدرک کارشناسی‌ارشد در رشته ارتباطات اجتماعی و مدرک دکتری در رشته جامعه‌شناسی است. دکتر فرهادی، «استاد تمام» دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی است. از ایشان کتاب‌های بسیاری منتشر شده که وزن جویز این کتاب‌ها از وزن خود کتاب‌ها بیشتر بوده است. استاد فرهادی را الگوی مردم‌شناسی ایران می‌شناسند پژوهش‌های گسترده، مستمر، عمیق و ستودنی‌ای که این استاد فرزانه در طی بیش از ۴ دهه از عمر پرتلاش خود انجام داده است ما را بر آن داشت تا در این شماره که به موضوع کار جمعی اختصاص دارد، بخش معرفی کتاب را به معرفی آثار قابل ستایش این استاد اختصاص دهیم.

نام کتاب: فرهنگ یاریگری در ایران

نویسنده: مرتضی فرهادی

تهران: مرکز نشر دانشگاهی ۱۳۷۳

کتاب برجسته هفتمین دوره معرفی کتاب‌های برگزیده دانشگاه‌های کشور از سوی دانشگاه تهران؛ کتاب سال هشتمین دوره کتاب سال جمهوری اسلامی در زمینه علوم اجتماعی؛ جایزه نخست نهمین جشنواره روستا (وزارت جهاد سازندگی)... این‌ها بخشی از عناوین جایزه‌های کتاب فرهنگ یاریگری در ایران، اثر دکتر مرتضی فرهادی است. دکتر فرهادی در این کتاب پژوهشی، فرهنگ مشارکت‌های سنتی ایرانیان را در حوزه کشاورزی و آبیاری و سازمان‌های تعاونی تولید کشاورزی، توصیف و کار گروهی در جامعه ایران را در ادوار مختلف تاریخی مورد مطالعه قرار می‌دهد. مسئله بسیار مهمی که نویسنده در این کتاب بر آن تأکید دارد، رد نظریه خودمحموری ایرانیان است. نویسنده به شکلی موشکافانه، باور به یاری‌گری ایرانیان را تئوریزه کرده و معتقد است کمبود مطالعات عمیق در شناخت فرهنگ انسان ایرانی، موجب میدان‌دار شدن نظریاتی شده است که به تکروی ایرانیان تأکید دارند (مثل نظریه خانم لمتون که حدود ۶۰ سال پیش ارایه شده است، یا نظر اساتیدی چون دکتر پیران و دکتر کاتوزیان که معتقدند انسان ایرانی، ناهمکار و تکرو است).

یکی از دست‌آوردهای بسیار بزرگ این کتاب میدانی- اکتشافی، ارایه طبقه‌بندی جدیدی از یاری‌گری (همکاری و مشارکت) است که تا پیش از آن مورد توجه هیچ جامعه‌شناس و مردم‌شناسی در جهان نبوده است و بر این اساس، می‌توان گفت که مفهوم همکاری بعد از این پژوهش دکتر فرهادی تغییر کرد.

دکتر فرهادی سه گونه‌ی جوهری همکاری را از هم بازشناسی کرده است: (۱) خودیاری؛ (۲) دگریاری؛ (۳) همیاری. (لازم به ذکر است این طبقه‌بندی برای اولین بار ۲۷ سال پیش در مجله کیهان فرهنگی که آن زمان تنها مجله قابل اعتنا علوم انسانی ایران بوده ارایه شده است و بعد در شماره دوم فصل‌نامه علمی- پژوهشی نامه علوم اجتماعی دانشگاه تهران و سپس در کتاب فرهنگ یاریگری در ایران آمده است. ویراست بعدی این طبقه‌بندی، در فصل‌نامه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران و آخرین و کامل‌ترین ویراست آن در کتاب انسان‌شناسی یاریگری ارایه شده است). کتاب فرهنگ یاریگری همچون سایر آثار دکتر فرهادی پر از ارجاع به منابع است؛ اما فصل مربوط به بازشناسی انواع یاری‌گری (همکاری)، هیچ منبع و مرجعی نداشته و کاملاً برخاسته از کار پژوهشی است.

این کتاب از سه بخش تشکیل شده است: بخش اول: کلیات؛ بخش دوم: یاری‌گری‌های سنتی در زمینه آب و آبیاری و بخش سوم: یآوری‌ها و تعاونی‌های سنتی در زمینه کشت‌کاری.

نام کتاب: واژه

نویسنده: مرتضی فرهادی

تهران: شرکت سهامی انتشار ۱۳۸۰

«واژه*» نام کتاب دیگری از دکتر مرتضی فرهادی است. فرهادی در این کتاب یک کار اکتشافی و پژوهش میدانی مردم‌شناسانه‌ی درازمدت انجام داده است. این کتاب میراثی ارزشمند برای مردم‌شناسی ایران است. محتوای کتاب نشان می‌دهد نویسنده محترم، پژوهش میدانی وسیعی را جهت انجام تحقیق خود انجام داده است و به تعبیری می‌توان ادعا کرد با این کتاب بیش‌ترین کیلومتر در مردم‌شناسی ایران رقم خورده است. تلاشی که در این کتاب صورت گرفته است نشان می‌دهد واژه یک کار عاشقانه‌ی تمام‌عیار است. محتوای کتاب نشان می‌دهد که نویسنده آن، مردم‌شناس پشت میز نشین نبوده و با کلیک‌های اینترنت در پی کشف واقعیت اجتماعی نبوده است. این کتاب را می‌توان در ردیف آثار بزرگ مردم‌شناسان بزرگ جهان قرار داد.

کتاب واژه، در نهایت فرهنگ مشارکتی کهن‌زنان در ایران را به عنوان یک سازمان اجتماعی غیررسمی و تعاونی سنتی به اثبات می‌رساند. کتاب «واژه» به نوعی جلد دوم کتاب «فرهنگ یاریگری در ایران» است. اگر در کتاب فرهنگ یاریگری شاهد انواع یاری‌گری‌ها در آبیاری و کشت‌کاری بودیم، در کتاب واژه، این یاری‌گری‌ها را در دامداری مشاهده می‌کنیم. این کتاب برای برخی روشن‌فکران ایرانی که قایل به مشارکتی بودن ایرانیان نیستند، زیاد خوشایند نیست! چون نویسنده با عَرَق اندیشه‌ی خود ادعای این روشن‌فکران را پنبه می‌کند که با وی هم‌سو شود؛ در سال ۱۳۳۵ شمسی که جمعیت ایران ۱۸ میلیون نفر بوده و طبیعتاً حدود نصف این جمعیت متعلق به زن‌های جامعه بوده است، بیش از ۲ میلیون زن ایرانی در تعاونی‌های واژه عضو بوده‌اند. این رقم را اگر با احتساب میانگین ۵ نفر برای هر خانواده ایرانی در نظر بگیریم، به این معنا خواهد بود که ۱۰ میلیون از ۱۸ میلیون ایرانی در سال ۱۳۳۵ عضو تعاونی‌های واژه بوده‌اند. نویسنده در پاسخ به اتهام برخی روشن‌فکران ایرانی که معتقدند واژه «اجباری» بوده و بنابراین نمی‌تواند «مشارکت» باشد، می‌گوید: این کاملاً بدیهی است که بدون «ضرورت» اساساً هیچ کاری اتفاق نمی‌افتد؛ بنابراین آقایان منتقد باید مشخص کنند منظورشان از «اجباری» چیست؟ اصطلاحات علمی را باید دقیق تعریف کرد. براساس تحقیقات میدانی دکتر فرهادی، زنان ایرانی به حدی واژه را دوست می‌داشتند که حاضر به ترک مجالسی که واژه برای آن‌ها فراهم می‌کرد، نبودند. توجه به «امر لذت» در واژه، پاسخ درخوری را به ادعای روشن‌فکرانی که واژه را بر اساس «اجبار» تحلیل

می‌کنند، فراهم می‌کند. براساس تحقیقات گسترده‌ی دکتر فرهادی، بخشی از لذت‌بخش‌ترین لحظات زندگی زنان ایرانی، در تعاونی‌های واره اتفاق می‌افتاد.

این کتاب در سال ۱۳۸۱ اثر برگزیده‌ی بیستمین دوره‌ی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران در زمینه‌ی علوم اجتماعی شناخته شد و دیپلم افتخار و جایزه‌ی جشنواره‌ی ملی زن روستا (عذرا) و کتاب برگزیده‌ی چهارمین جشنواره‌ی بین‌المللی فارابی و لوح تقدیر از یونسکو و آیسيسكو (سازمان فرهنگی کشورهای اسلامی) و لوح تقدیر از بنیاد نخبگان را به دست آورد. کتاب از یک مقدمه‌ی جامع و یازده فصل با عناوین: کلیات، پیشینه‌ی واره در فرهنگ و اقتصاد ایران، زمینه‌های فرهنگی تداوم واره، دلایل تداوم و کارکردهای واره، گزینش در سازمان واره، عوامل مؤثر در شروع واره و بازمانده‌ی جشن‌های آن، چگونگی تحول شیر به واره، فنون و روش‌های اندازه‌ای و محاسبه‌ی شیر، گردش شیر و قواعد آن، تعطیلات واره (شیر لنگ) و فهرست‌های کتاب، تشکیل شده است.

نام کتاب: انسان‌شناسی یاریگری

نویسنده: مرتضی فرهادی

تهران: نشر ثالث ۱۳۸۸

بسیاری از ما دکتر مرتضی فرهادی را یک پژوهش‌گر برجسته‌ی فرهنگ ایرانی که معتقد به تقدم میدان بر نظریه است می‌شناسیم؛ اما انسان‌شناسی یاریگری، جدیدترین اثر دکتر فرهادی، سراسر، جنگی تئوریک است. دو کتاب پیشین دکتر فرهادی (فرهنگ یاریگری در ایران و واره) را می‌توان به مثابه‌ی مصالحی دانست که معماری‌اش در این کتاب اتفاق می‌افتد. مجموعه‌ی تحقیقات مسئله‌محور و روش‌مندی که به‌صورت مستمر و در طی بیش از ۲ دهه به انجام رسیده است، محتوای کتاب انسان‌شناسی یاریگری را تشکیل می‌دهد. این کتاب که حاصل کندوکاوی عمیق و پژوهش‌های گسترده و مستمر است، فرهنگ مشارکتی ایرانیان را مورد تحلیل قرار داده، ابعاد مختلف آن را کالبدشکافی می‌کند. کتاب پس از یک مقدمه‌ی جامع و گیرا- که به شیوه‌ی متفاوت دویاره‌ی متن و پاورقی پیوسته نگارش یافته است- در ده فصل به موضوعاتی چون رفتارهای یاری‌گرانه‌ی جانوران، ضرورت و پیشینه‌ی یاری‌گری در تاریخ آدمیان، فضای مفهومی مشارکت نظریه‌های همکاری، علت بی‌توجهی علوم انسانی به مسئله‌ی یاری‌گری، یاری‌گری‌ها و تعاونی‌های سنتی در ایران، نظریه‌ی تکروی ایرانیان و... می‌پردازد. حدود ۱۰۰ صفحه از این کتاب مربوط به منابع، مآخذ و نمایه‌هاست و نکته‌ی جالب این‌که غالب این منابع، دست اول است.

در مقدمه‌ی تفصیلی و جذاب کتاب، نویسنده دوگانه‌هایی مثل خویش‌نخواهی و دگرخواهی/ فرد و جمع/ رقابت و رفاقت و... را در تقابل با هم مورد بحث قرار داده و با استدلال، شایستگی مفاهیم گروه دوم را اثبات می‌کند. نویسنده مفاهیم گروه اول را معلول شرایط اجتماعی نابسامان جهان پرتخاص امروز می‌داند و آن‌ها را به جهت معرفتی، نه قاعده، که استثنا تلقی می‌کند. هدف نویسنده در این بخش، نقد نظام‌های رقابتی غرب و جهان سرمایه‌داری است. از بحث‌های مهم دیگر کتاب، نقد تعاریف همکاری و طبقه‌بندی و گونه‌شناسی از یاری‌گری و همکاری است که در سه دسته‌ی خودیاری، هم‌یاری و دگریاری توضیح داده می‌شود. نویسنده با ذکر مثال‌هایی از یاری‌گری در ایران، آن‌ها را گواه بر وجود «فرهنگ مشارکت» در ایران گرفته، به طریق آن‌ها، نظریه‌ی تکروی ایرانیان را رد می‌کند. نویسنده معتقد است نظام‌های یاری‌گری و فرهنگ همکاری در جامعه‌ی ایران، در دوران معاصر نیز نه تنها از بین نرفته که به شیوه‌ای امروزی خود را بازتولید کرده است.

برای آن که بتوانید عالمانه اتهام «تکرو بودن» ایرانیان و فرهنگ ایرانی را مورد مذاقه قرار دهید و در یک طرف مناقشه روشن‌فکران ایرانی بر سر مشارکتی بودن یا نبودن ایرانیان قرار بگیرید، خواندن این سه کتاب ارزشمند را از دست ندهید.

* به اعتبار مهم‌ترین موازینی که جامعه‌شناسان برای گروه برشمرده‌اند، «واره» را می‌توان گروهی متشکل، با هدف مشخص، روابط مستقیم و چهره‌به‌چهره و برخوردار از ارزش‌ها و هنجارهای گروهی و نظم فراوان دانست. بنا بر چنین تعریفی از گروه، «واره» نوعی سازمان غیررسمی تعاونی سنتی غالباً زنانه و بسیار کهن با محور اصلی «هم‌یاری» از نوع «تجمعی» (هم‌گرا)ست.